

G. Kurgan-van Hentenryk, ed., *La question sociale en Belgique et au Canada XIXe-XXe siècles* (Brussel: Editions de l'Université de Bruxelles, 1988, 231 blz., Bf550,-, ISBN 2 8004 0952 5).

Dit boek vormt de neerslag, in dertien bijdragen, van een colloquium, georganiseerd door het 'Centre d'Etudes Canadiennes' van de Université Libre de Bruxelles. Een vergelijkende studie van de sociale kwestie in België en Canada is niet meteen één van de meest voor de hand liggende thema's. Zeker niet als het mede in de bedoeling van de onderzoekers ligt de invloed van het Belgische sociale model op het Canadese te bestuderen (S. Jaumain, 203). Er zijn natuurlijk wel enkele belangrijke raakpunten, zoals de Belgische immigratie in Canada of de gemeenschappelijke taalkwestie, die interessante perspectieven voor een vergelijkend onderzoek openen.

Het boek benadert de problematiek langs drie wegen. Een eerste deel behandelt de wisselwerking tussen de literatuur en de sociale kwestie, maar dan enkel in de Canadese context. Veeleer dan dat er van een actieve wisselwerking sprake zou zijn, leveren deze literatuurstudies voornamelijk illustratief materiaal op voor een schets van de negentiende- en twintigste-eeuwse sociale condities in Canada.

Het tweede deel wil enkele comparatieve aspecten van de sociale kwestie in beide landen uitdiepen. De interessantste inzichten die hier worden geboden zijn evenwel niet zozeer van comparatieve aard. Fernand Quellet (45-80) nuanceert uitvoerig de band, die in de Canadese historiografie vaak werd gelegd, tussen de sociale en nationale kwestie (Franstalige uitgebuitene tegenover de Engelstalige uitbuiters). Tegenover de idee van een voortdurende achteruitgang in de situatie van het proletariaat, bewijst hij dat verstedelijking en industrialisatie, in de periode 1880-1930, onmiskenbaar tot een 'bescheiden maar reële levensverbetering' hebben geleid (69). Een zekere achterstand bij de francophonen was vooral te wijten aan hun tragere verstedelijking. Erg interessant ook is de analyse van de Belgische arbeidsenquêtes van 1886 (slechts oppervlakkig vergeleken met een Canadese enquête van hetzelfde jaar). Eliane Gubin toont aan dat de commissie, geïnstalleerd na de scherpe arbeidersonlusten van 1886, op de eerste plaats tot doel had de gemoederen te sussen. De grootscheepse schriftelijke en mondelinge enquête, die de uiteenlopende problemen en eisen in kaart moest brengen, verliep heel wat minder wetenschappelijk dan de opdrachtgevers pretendeerden, en was in feite zinloos, aangezien de meeste resultaten pas bekend waren nadat de commissie haar werkzaamheden reeds had beëindigd (93-121)! Jean-Pierre Nandrin haakt verder op dit thema in. De gebeurtenissen van 1886 gaven de impuls voor de eerste sociale wetten, die evenwel slechts de flagrantste misbruiken aanpakten en waarbij ieder staatsinterventionisme zorgvuldig werd vermeden. Van een coherente sociale wetgeving was zeker nog geen sprake (123-138). De evolutie naar een meer uitgesproken interventionisme wordt door Nandrin overigens niet enkel toegeschreven aan de intrede van de socialisten in het parlement (1893), maar vooral ook aan de verschuivingen binnen het katholicisme, waar zich een sociale stroming manifesteerde.

In het derde deel komt dan de sociale kwestie in de Belgisch-Canadese betrekkingen aan bod. Hier blijkt vooral dat niet de taalkwestie maar op de eerste plaats het sociaal-katholicisme een band heeft gecreëerd tussen beide landen (Y. Lamonde, 173-183 en J.-P. Charland, 185-201). Hierbij spitst het boek zich toe op Franstalig Canada, dat wordt getypeerd als een overwegend traditionalistische, rurale samenleving, waarin de katholieke kerk een dominante positie bekleedde. Een beeld dat associaties oproept met de Vlaamse situatie in de negentiende eeuw. Aangezien de industriële revolutie in Canada later op gang kwam dan in België, kon de clerus er zich inspireren op de Belgische ervaringen. De vijandige houding tegenover de industrialisatie werd verlaten voor een paternalistische bekommernis om de arbeiders. Hierbij trad de kerk

weliswaar in een verbond met het patronaat, maar haar afkeer voor een neutraal of socialistisch syndicalisme bevorderde op termijn het ontstaan van een eigen katholieke vakbeweging. De voorkennis van de Belgische ervaringen heeft het de kerk in Quebec wellicht mogelijk gemaakt socialisme en strijdbaar syndicalisme efficiënter in te dijen: een aantrekkelijke hypothese die goed gestoffeerd wordt voorgesteld (G. Kurgan-van Hentenryk, 230).

Ten slotte nog enkele algemene opmerkingen. In tegenstelling tot wat de titel suggereert, handelt dit boek voornamelijk over de sociale kwestie in België en in de Canadese provincie Quebec. De kwaliteit van de artikelen is niet altijd van hetzelfde peil, hoewel ze over het algemeen wetenschappelijk degelijk gefundeerd zijn. Voorts is het boek als een colloquiumverslag eerder afgestemd op de specialist dan op de leek. Toch is het, in zijn geheel gezien, een boeiend en toegankelijk werk. Nog een laatste bedenking: het boek put zijn relevantie meer uit een reeks originele benaderingen van de sociale problematiek in België en Quebec afzonderlijk, dan uit de feitelijke vergelijking van beide.

P. Clement

M. te Velde, *Anthony Brummelkamp (1811-1888)* (Dissertatie Kampen 1988; Barneveld: De Vuurbaak, 1988, 572 blz., f65,-, ISBN 90 6015 814 8).

Vijf dagen voor zijn vierentwintigste verjaardag ontving de Hattemse predikant Anthony Brummelkamp het besluit van het provinciaal kerkbestuur waarbij hij, die in prediking, tuchtuitoefening en afwijzing van de gezangen nauwgezette aansluiting bij de orthodox-gereformeerde traditie had gezocht, wegens gemis aan onderwerping aan de kerkelijke regels met onmiddellijke ingang uit zijn ambt werd ontzet. Toen zijn kerkeraad met uitzondering van één diaken zich aan dat vonnis conformeerde, nam hij 'met een algemeene groet' afscheid — van heel het Nederlandse hervormde kerkgenootschap. Brummelkamp voegde zich in het gezelschap van Hendrick de Cock en zijn studievriend H. P. Scholte en werd een van de belangrijkste voortrekkers van de afscheidingsbeweging die een jaar tevoren vanuit het Groningse Ulrum opgang gekomen was. Vooral in Gelderland en Overijssel droeg hij bij aan de uitbreiding en opbouw van de Christelijke afgescheiden gereformeerde kerk.

Afkomstig uit de gezeten middenklasse, opgeleid aan de Leidse universiteit, meer gevormd door het Amsterdamse réveil dan de conventikels uit de traditie van de nadere reformatie, vertegenwoordigde Brummelkamp onder de afgescheidenen een eigen type. Hij was overtuigd gereformeerd maar op een haast ondogmatische, evangelische manier; 'fijn' maar niet bekrompen of behoudziek en wars van introvert sectarisme; onwrikbaar trouw aan zijn afscheiding, maar open voor contacten buiten eigen kring. In de verwarrende tegenstellingen die de afgescheiden kerken in de eerste decennia na 1834 verscheurden, voer hij een middenkoers die hem en de gemeenten die hem volgden een tijdlang apart deden staan. In het kader van een streven naar onderlinge verzoening en hereniging werden de kopstukken van de diverse afgescheiden stromingen, ook Brummelkamp, in 1854 allen benoemd tot docent aan de nieuwgestichte theologische school te Kampen. Als opleider van enkele generaties predikanten (een activiteit die hij al voor 1854 op zich had genomen) en scribent in het weekblad *De Bazuin* heeft Brummelkamp duidelijk bijgedragen tot versterking van zowel de saamhorigheid onder de afgescheidenen als tot vergroting van hun betrokkenheid op de samenleving. Zelf ruimhartig in zijn contacten, stimuleerde hij de belangstelling voor evangelisatie en zending, voor politieke